Чăваш Республикин вĕренӳ тата çамрăксен политики министерстви
ЧР ВМХПВ «Чăваш Республикин вĕренӳ институчĕ» БУ

Чăваш чĕлхипе литератури кафедри

Республикăн пĕрлехи экзаменне 2022 çулта ирттерме хатĕрленесси

Чăваш чĕлхи вĕрентекенсем валли хатĕрленĕ меслетлĕх кăтартăвĕсем

Шупашкар – 2021

Меслетлĕх кăтартăвĕсене тĕп шкулта чăваш чĕлхипе литературине вĕрентекенсем валли хатĕрленĕ. Ĕçĕн тĕп тĕллевĕ – шкул ачисене чăваш чĕлхипе республикăн пĕрлехи экзаменне хатĕрлеме пулăшасси. Кăтартусенче изложенипе сочинени çырма, тест ыйтăвĕсене хуравлама вĕрентмелли майсемпе мелсене çырса панă, республикăн 2022 çулта тытмалли пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантĕнче панă ыйтусемпе сочинент темисене тишкернĕ, усă курмалли литература сĕннĕ.

Меслетлĕх кăтартăвĕсене çырнă чух республикăн пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантне, кодификаторне, спецификацине, тĕрĕслевпе хаклав материалĕсене кашни çул валли хатĕрлесе, республикăн пĕрлехи экзаменне ирттерсе пухнă опытпа усă курнă.

Хатĕрлекенĕ – филологи наукисен кандидачĕ, Чăваш Республикин вĕренӳ институчĕн чăваш чĕлхипе литератури кафедрин доценчĕ А.С. Егорова.

Содержани

Ум сăмах………………………………………………………….. 4

1. Изложени çырма хатĕрлесси………………………………………. 5

2. Тест ыйтăвĕсене хуравлама хатĕрлесси…………………………… 8

3. Сочинени çырма хатĕрлесси………………………………………. 14

Усă курма сĕннĕ литература……………………………………….. 18

Интернет ресурссем………………………………………………. 19

Хушса панисем…………………………………………………… 20

1-мĕш хушса пани. Изложение хакламалли критерисем……………. 20

2-мĕш хушса пани. 2-мĕш пай хуравĕсем……………………………. 20

3-мĕш хушса пани. 9.1-мĕш ĕçе хакламалли критерисем…………… 21

4-мĕш хушса пани. 9.2-мĕш ĕçе хакламалли критерисем…………… 22

5-мĕш хушса пани. 9.3-мĕш ĕçе хакламалли критерисем…………… 23

6-мĕш хушса пани. Тĕрĕс çырма пĕлнине хакламалли критерисем... 24

Ум сăмах

Республикăн пĕрлехи экзаменĕ тĕп шкул пĕтерекен ачан чăваш чĕлхипе илнĕ пĕлĕвне пĕтĕмĕшле аттестаци картинче хаклама май парать.

Методика кăтартăвĕсен тĕп тĕллевĕ – шкул ачисене чăваш чĕлхипе республикăн пĕрлехи экзаменне хатĕрлеме пулăшасси.

2022 çулхи тĕрĕслевпе хаклав материалне 2021 çулхипе танлаштарсан экзамен тытăмĕ улшăнман. Тĕрĕслевпе хаклав материалĕ, малтанхи пекех, 9 ĕçе пĕрлештерекен 3 пайран тăрать.

1-мĕш пайра итленĕ текста çывăх изложени çырмалла (1-мĕш ĕç). Текста ачасем икĕ хут итлеççĕ. Изложени текстне хуравсен 2-мĕш бланкĕ çине çырмалла.

2-мĕш пай кĕскен хуравламалли 7 ĕçрен (2 – 8-мĕш ĕçсем) тăрать. Кĕскен хуравламалли çакăн йышши ĕçсене палăртмалла:

– сăмах (сăмахсем) çырса хуравламаллисем;

– цифра (цифрăсем) çырса хуравламаллисем.

Тест ыйтăвĕсем сăмах, предложени, текст тишкерессипе çыхăннă. Кашни ыйту хыççăн 5-шер вариант хурав панă. Вĕсенчен тĕрĕсси пĕрре е темиçе пулма пултарать. 2–8-мĕш ыйтусен хуравĕсене текстра ятарласа палăртса хăварнă вырăна çырмалла, кайран хуравсен 1-мĕш бланкĕ çине куçармалла.

Экзамен ĕçĕн 3-мĕш пайĕнче – сĕннĕ 3 темăран пĕрне суйласа илсе калăпăшĕ енчен пысăках мар ăслав сочиненийĕ хайламалла. Сочинени текстне хуравсен 2-мĕш бланкĕ çине çырмалла.

Пĕлетпĕр ĕнтĕ, 2022 çула Чăваш Енре паллă ентешсене халалланă. Çакăн çинчен калакан Указа Республика Пуçлăхĕ Олег Николаев 2021 çулхи авăн уйăхĕн 13-мĕшĕнче кăларнă. Экзамента итлемелли тата вуламалли текстсен темисем паллă ентешсемпе çыхăннă.

1. Изложени çырма хатĕрлесси

Экзаменăн 1-мĕш пайĕ – итленĕ текста çывăх изложени çырасси. Изложени çыртарни ачасене тĕрĕс те логика тĕлĕшĕнчен çыхăнуллă шухăшлама, ачасен сăмах йышне ӳстерме, орфографи тата пунктуаци пĕлĕвĕсемпе хăнăхăвĕсене тарăнлатса çирĕплетме пулăшать. Изложени тĕсĕсем (тулли, текста çывах, суйлавлă, кĕске т.ыт.те.) нумай. Вĕсенчен чылайăшĕпе экзамена хатĕрленме усă курма пулать. Изложени çырма тĕрлĕрен хăнăхтару туса вĕрентме пулать. Хатĕрленӳ хăнăхтарăвĕсем шутне текстпа паллашасси, ăна микротемăсем çине пайласси, план тăвасси, сăмахсемпе ĕçлесси кĕрет.

Изложени çырма хатĕрленĕ чухне ачасене текстăн темипе тĕп шухăшне тĕрĕс тупма хăнăхтармалла. Каларăмăр ĕнтĕ, 2022 çула Чăваш Енре паллă ентешсене халалланă пирки экзамента итлемелли текст теми çак пулăмпа çыхăннă.

Текста пирвайхи хут вуланă хыççăн пĕлтерĕшĕ паллă мар сăмахсене ăнлантармалла, доска çине датăсене, пайăр ятсене çырса памалла. Сăмахăн пĕлтерĕш уйрăмлăхĕ контекстра кăна уçăмланнине асра тытмалла. Çавăнпа контекста тимлĕ тишкерме тивет. Уйрăмах сăнарлă сăмахсемпе сăмах майлашăвĕсене шута илмелле. Малтанхи хут вуланă чухне ачасен текстăн планĕпе çыхăннă сăмахсемпе сăмах майлашăвĕсене çырса пыма ирĕк пур.

Иккĕмĕш хут итленĕ май ачасем текст тытăмне тĕплĕнрех тишкереççĕ, микротемăсен йĕркине сăнаççĕ. Час-час тĕл пулакан сăмахсене, синонимсемпе антонимсене асăрхамалла, вĕсемпе изложени çырнă чух усă курмалла. Вĕсем текстăн тĕп шухăшне уçса пама пулăшĕç.

Республикăн 2022 çулта тытмалли пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантĕнче Геннадий Волков çырнă текст сыпăкне кĕртсе панă.

Пĕтĕм тĕнче пĕлекен Василий Георгиевич Егоров профессор чĕлхе ăсти миçе чĕлхе пĕлнине шутласшăн пултăм. Çирĕм икке çитрĕм: чăваш, вырăс, тутар, узбек, казах, азербайджан, турккă, монгол, француз, латин, грек чĕлхисем...Арабла вулама та, калаçма та, çырма та пултарнă мухтавлă

ентешӗмӗр. Сирире чылай хушӑ арабсене вырӑсла вӗрентнӗ. Сакӑр вунна ҫывхарса пынӑ чух ӑна Берлин университетне лекци вулама чӗннӗччӗ. Каяймарӗ: тухтӑрсем ирӗк памарӗҫ. Ҫук, ҫирӗм икӗ чӗлхерен те ытларах пӗлнӗ пулас чӑваш чӗлхи ӑсталӑхӗн ват аслашшӗ.

Профессора ыйту панӑччӗ:

– Хӑвӑр пӗлекен чӗлхесенчен чи илемли хӑшӗ?

– Тӑван чӗлхе.

– Чи пуянни мӗнле чӗлхе?

– Тӑван чӗлхе.

Татах ыйтрӑм:

– Чи юратнӑ чӗлхе хӑшӗ?

Виҫӗ ыйту – пӗр хурав, пӗр сӑмах. Ҫичӗ ыйту пулсан та хуравӗ ҫавах юлатчӗ-ши? Сӑмахӗсем пӗрех те, ҫапах та ҫичӗ хутчен каласан та йӑлӑхтарас ҫук. Аннемӗрӗн ҫепӗҫ сӑмахӗ-ҫке, унӑн ӑшӑ кулли-ҫке, аннемӗрӗн хитре юрри-ҫке, хӳхӗм такмакӗ-ҫке, чечен тӗрри-ҫке тӑван чӗлхере. Анне хӑй-ҫке.

Ку текст тӑрӑх ҫакӑн пек микротемӑсем палӑртма пулать.

Абзац номерӗ	**Микротема**
1	Пӗтӗм тӗнче пӗлекен Василий Георгиевич Егоров профессор чӗлхе ӑсти ҫирӗм икӗ чӗлхерен те ытларах пӗлнӗ пулас.
2	Профессор шутланӑ тӑрӑх, хӑй пӗлекен чӗлхесенчен чи илемли, чи пуянни, чи юратни тӑван чӗлхе.
3	Тӑван чӗлхере аннемӗрӗн ҫепӗҫ сӑмахӗ, ӑшӑ кулли, хитре юрри, хӳхӗм такмакӗ, чечен тӗрри, анне хӑй.

Ҫырса пынӑ тӗрев сӑмахӗсем тӑрӑх тулли план хатӗрлеме юрать, мӗншӗн тесен лайӑх йӗркеленӗ тулли план изложени ӗҫне ҫӑмӑллатать, микротемӑсене тӗрӗс уйӑрма пулӑшать. Планра ытлашши ним те пулмалла мар. Абзацран абзаца куҫнӑ чухне ҫӗнӗ микротемӑна пуҫлакан сӑмахсене,

сăмах майлашăвĕсемпе предложенисене шута хумалла. Тулли план тума 5 минут уйăрма пулать. Ун хыççăн изложени çырма пуçламалла.

План вырăнне тĕрев конспекчĕ çырма юрать. Ку ĕçе çакăн пек йĕркелесен аван: хута вертикаль йĕрпе çурмалла уйăрмалла. Хут листин пĕр енне текста пĕрремĕш хут вуланă вăхăтра тĕрев сăмахĕсем çырса пыраççĕ, тепĕр енне – иккĕмĕш хут вуланă вăхăтра, сиктернĕ сăмахсемпе предложенисене хушаççĕ, текст авторĕн витĕмлĕ сăмахĕсемпе сăмах çаврăнăшĕсене çырса хураççĕ. Йăнăшсем пулсан – тӳрлетеççĕ.

Изложени оригиналпа туллин тӳр килмелле, оригиналта çуккине хушса çырма юрамасть. Асра тытмалла: экзаменра сочинени евĕр изложени мар, текста çывăх изложени çырас пулать. Изложени çырнă чух çуралнă шухăшсемпе шкул ачи сочинени (9.1-мĕш ĕç) хайланă чух усă курма пултарать.

Изложени калăпăшĕ 70 сăмахран кая пулмалла мар.

Экзамента изложени çырас йĕрке çапла пулмалла:

1) пĕрремĕш хут итленĕ чухне текстăн тĕп шухăшне ăнланма тăрăшмалла, тĕп сăмахсемпе сăмах ушкăнĕсене çырса пымалла;

2) иккĕмĕш хут итленĕ чух сиктернĕ сăмахсемпе сăмах ушкăнĕсене тата предложенисене хушса çырмалла;

3) изложение хуравăша (черновика) çырмалла;

4) çырнă текста абзацсем çине пайламалла, абзацсенчи сăмах шутне шутламалла;

5) текстра пĕтĕм сăмах шучĕ 70 сăмахран кая пулсан текста паллă ячĕсем, деепрчастисемпе причастисем хушса пуянлатмалла;

6) текстра йăнăш пуррипе çуккине тĕрĕслемелле те таса бланк çине куçарса çырмалла.

2. Тест ыйтăвěсене хуравлама хатěрлесси

Экзаменăн 2-мěш пайěнче тест ыйтăвěсене хуравламалла. Ку ěçěн тěллевě – вěренекен вуланă текста ăнланма тата текстран кирлě информаци илме пултарнине, чěлхе пулăмěсене тишкерсе классификацилеме пěлнине тěрěслесси.

2-мěш пай кěскен хуравламалли 7 ěçрен (2–8-мěш ěçсем) тăрать. Кěскен хуравламалли ěçсем шутне сăмах (сăмахсем) тата цифра (цифрăсем) çырса хуравламаллисем кěреççě. Тест ыйтăвěсем сăмах, предложени, текст тишкерессипе çыхăннă. Кашни ыйту хыççăн 5-шер вариант хурав панă. Вěсенчен тěрěсси пěрре е темиçе пулма пултарать. 2–8-мěш ыйтусен хуравěсене текстра ятарласа палăртса хăварнă вырăна çырмалла, кайран хуравсен 1-мěш бланкě çине куçармалла.

Малалла республикăн 2022 çулта тытмалли пěрлехи экзаменěн тěслěх вариантěнче панă кашни ыйтăва уйрăммăн пăхса тухăпăр.

Тестăн пěрремěш ыйтăвě (пěтěмěшле 2-мěш ěç) предложенисен тěп членěсене (грамматика никěсне) тупассипе çыхăннă.

Экзамен тытаканăн 5 предложенирен тăракан текста вуласа тухмалла та хуравра предложенисен тěп членěсене (грамматика никěсне) тěрěс палăртнă вариантсене кăтартмалла. Предложенисене тишкернě чухне çаксене асра тытмалла:

1) предложенин тěп членěсене (грамматика никěсне) палăртма сказуемăйран пуçламалла;

2) сказуемăй чăваш чěлхинче ытларах чухне предложени вěçěнче тăрать;

3) сказуемăй ытларах чухне глаголтан, япала ятěнчен, паллă ятěнчен пулать;

4) глаголăн сăпатлă формисем предложенире яланах сказуемăй пулаççě;

5) подлежащи хăй пěлтерěшлě пур пуплев пайěнчен те пулма пултарать;

6) тěп падежри 1-мěшпе 2-мěш сăпат местоименийěсем предложенире яланах подлежащи е сказуемăй пулаççě.

Тĕслĕх. Текста тĕплĕ, васкамасăр вуласа тухăр.

(1)Кашни çул уявлатпăр эпир Çĕнтерӳ кунне. (2) Вăрçă çулăмĕ витĕр тухнă салтаксен йышĕ сайралансах пырать. (3)Кашни ешĕл çуркунне çĕнтерӳçĕ салтака пуç тайса асăнатпăр, чыслатпăр. (4)Çапăçу шавĕ ветеран чĕринче паян кунччен упранать. (5)Çитĕнекен ăру вара вăрçă паттăрĕсем çинчен кĕнеке, кино тăрăх кăна пĕлет.

Предложенисен грамматика никĕсне тĕрĕс палăртнă вариантсене кăтартăр.

1) *Çĕнтерӳ уявлатпăр* (1-мĕш предложени);

2) *тухнă салтаксен* (2-мĕш предложени);

3) *асăнатпăр, чыслатпăр* (3-мĕш предложени);

4) *шавĕ упранать* (4-мĕш предложени);

5) *çитĕнекен ăру* (5-мĕш предложени).

Чи малтанах текстпа паллашатпăр, кашни предложенин тĕп членĕсене тупатпăр: *уявлатпăр эпир* (1-мĕш предложени); *йышĕ сайралансах пырать* (2-мĕш предложени); *асăнатпăр, чыслатпăр* (3-мĕш предложени); *шавĕ упранать* (4-мĕш предложени); *ăру пĕлет* (5-мĕш предложени).

Предложенисен хамăр палăртнă тĕп членĕсене хураврисемпе танлаштарса тухатпăр та 3-мĕшпе 4-мĕш хуравсем тĕрĕссине ăнланатпăр, 1, 4 цифрăсене хуравра çыратпăр. Тĕп падежра тăрать пулин те 1-мĕш вариантри *çĕнтерӳ* сăмах подлежащи пулаймасть, мĕншĕн тесен ку предложенире ĕç тăваканнине *эпир* сăмах палăртать. 2-мĕш вариантри *тухнă* сăмах ĕçе пĕлтермест, япала паллине пĕлтерет, предложенире определени пулать. 5-мĕш вариантри *çитĕнекен* сăмах та ĕçе пĕлтермест, япала паллине пĕлтерет, предложенире определени пулать.

Тестăн иккĕмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 3-мĕш ĕç) пунктуаци тишкерĕвĕпе çыхăннă. Ку ĕçре предложенири хăш-пĕр сăмахсем хыççăн цифрăсем лартса тухнă. Ачасен чарăну палли лартмалли вырăнсене кăтартакан цифрăсене суйласа илсе хуравра çырмалла.

Тĕслĕх. Чарăну палли лартмалли вырăнсене кăтартакан цифрăсене

çырăр.

Сасă (1) этем чунне тыткăнлатăр тесен (2) юрăçăн нумай çул (3) пĕр канăç пĕлмесĕр (4) вĕренмелле (5) ĕçлемелле (6) пуянлатмалла хăйĕн сассине (7)çĕнĕрен те (8) çĕнĕ тĕссем шырамалла.

Предложение тишкеретпĕр те ку пăхăнуллă хутлă предложени пулнине, унăн пăхăнуллă пайĕ тĕп пайĕпе *тесен* союзпа çыхăннине асăрхатпăр. *Тесен* союзпа çыхăнакан пăхăнуллă предложение тĕп предложенирен запятойпа уйăрмалла маррине аса илетпĕр те хуравра 2 цифрăна çырмастпăр. Çавăн пекех предложенире пĕр йышши сказуемăйсем (*вĕренмелле, ĕçлемелле, пуянлатмалла, шырамалла*) пуррине, вĕсем пĕр-пĕринпе союзсăр çыхăннине асăрхатпăр. Пĕр йышши членсем союзсăр çыхăнсан вĕсене запятойпа уйăрмаллине аса илетпĕр те хуравра *5, 6, 7* цифрăсем çыратпăр. Хуравра *1, 8* цифрăсене çырмастпăр, мĕншĕн тесен вĕсем тăракан вырăнсене чарăну палли лартма сăлтав çук.

Тестăн виççĕмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 4-мĕш ĕç) синтаксис тишкерĕвĕпе çыхăннă: сăмах майлашăвĕн тĕп пайне (компонентне) çырмалла. Чăваш чĕлхинче сăмах майлашăвĕн тĕп компоненчĕ яланах пăхăнаканни хыççăн тăрать. Вăл пĕр сăмахлă та, темиçе сăмахлă та пулма пултарать. Икĕ пай хушшинчи пулăшу сăмахĕсем пăхăнакан пай тытăмне кĕреççĕ.

Тĕслĕх. *Ял хĕрринчи йывăç çуртра пурăнакан Йăван мучин аслă мăнукĕ* сăмах майлашăвĕн тĕп компонентне çырăр.

Ял хĕрринчи йывăç çуртра пурăнакан Йăван мучин аслă мăнукĕ сăмах майлашăвĕн тĕп компоненчĕ – *аслă мăнукĕ*.

Тестăн тăваттăмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 5-мĕш ĕç) орфографи тишкерĕвĕпе çыхăннă. Экзамен тытакан тĕрĕс çырма пĕлни çителĕксĕр, унăн орфографи тĕлĕшĕнчен сăмаха мĕншĕн çапла çырнине те ăнлантарма пĕлмелле. 5-мĕш ĕçе тĕрĕс тăвас тесен шкул ачисен çак правилăсем çине уйрăмах пысăк тимлĕх уйăрмалла:

1) хупă сасăсен хытăлăхĕпе çемçелĕхне, вăрăмлăхĕпе кĕскелĕхне, янаравлăхĕпе янăравсăрлăхне çырура палăртасси;

2) пĕрле, дефиспа е уйрăм çырасси;

3) пайăр ятсене çырасси.

Тĕслĕх. Паллă тунă сăмахсене мĕнле çырнине тĕрĕс ăнлантарнă хурав варианчĕсен номерĕсене çырăр.

1) ***кукăльлĕ*** – сăмах вĕçĕнчи çемçелĕх паллине хупă сасăпа пуçланакан пур аффикс умĕнче те çырмалла;

2) ***шурă-шурă*** **–** мăшăр сăмахсене дефиспа çырмалла;

3) ***Ункăпуç*** – пайăр ятсен çыхăнăвĕнчен пулнă ял ячĕсене пĕрле çырмалла;

4) ***тăрăшулăх*** – *-лăх/-лĕх* аффикссенче яланах пĕр *л* çырмалла;

5) ***сап-сарă*** – пĕр тан ăнлава палăртакан сăмахсен пĕрлешĕвне дефиспа çырмалла.

Хуравăн 1-мĕш вариантне тĕрĕс ăнлантарнă: сăмах вĕçĕнчи çемçелĕх паллине хупă сасăпа пуçланакан пур аффикс умĕнче те çырмалла. Хуравăн 2-мĕш вариантне тĕрĕс ăнлантарман: *шурă-шурă* сăмах мăшăр сăмах мар, икĕ хут калакан сăмах пулать. 3-мĕш вариантра ял ятне мĕнле çырмаллине тĕрĕс ăнлантарман: *Ункăпуç* ял ячĕ пайăр ятпа (*Ункă* – юхан шыв ячĕ) пайăр мар ят çыхăнăвĕнчен пулнă. Пайăр ятпа пайăр мар ят пĕрлешĕвĕнчен пулнă ял-хула ятне çапла çырмалла: тĕп сăмахĕ пайăр ят пулсан – уйрăм (*Çĕнĕ Шупашкар, Кивĕ Улхаш*), тĕп сăмахĕ пайăр мар ят пулсан – пĕрле (*Сĕнтĕрвăрри, Ункăпуç)*. 4-мĕш варианта тĕрĕс ăнлантарнă. 5-мĕш вариантра ăнлантарни тĕрĕс мар: дефиса сăмахăн пĕр пайне икĕ хут каланăшăн лартнă.

6–8-мĕш ĕçсем пурте пĕр текстпа çыхăннă. 3-мĕш пайри сочиненисенче те çак текстран илнĕ аргументсемпе усă курмалла. Çавăнпа текста уйрăмах тимлĕ вуламалла.

Текст тĕслĕхĕ. *(1)Василий Георгиевич Егоров – хисеплĕ чĕлхеçĕ, чăн-чăн чăваш юманĕ. (2)Унăн кашни кĕнеки ăслăлăхра çĕнĕ сăмах пулса тухнă: «Хальхи чăваш литература чĕлхи», «Чăваш чĕлхин этимологи словарĕ», ытти сăмах кĕнеки….*

(3)…Василий Георгиевичăн черетлĕ юбилейне ирттерме Шупашкара

çĕр-шывĕпех паллă çынсем пуçтаранна. (4)Пĕрин хыççăн тепри мухтавлă ентешĕмĕре ăшă сăмахпа саламланă. (5)Пĕр çамрăк тĕпчевçĕ чăвашла хатĕрленĕ саламне вырăсла калас тенĕ: «Уважаемый Василий Георгиевич, Вы – настоящий чувашский дуб!..» (6)Залра ларакан халăх антăхса кулма пуçланă тет.

(7)Юманпа танлаштарни пирĕн халăхра ырă танлаштару: юман пек пул.(8)Вырăс куçĕпе пăхсан кулăшла: тупой, недалекий, как дуб.

(10)Çамрăк тĕпчевçĕн саламне чăвашлах каламалла пулнă-тăр: «Хисеплĕ Василий Георгиевич, Эсир – чăн-чăн чăваш юманĕ!..». (Э. Фомин.)

Тестăн пиллĕкмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 6-мĕш ĕç) текстăн содержанине тишкерессипе çыхăннă. Ачасен текста тимлĕ вуламалла та хурав варианчĕсенчен текст содержанине хирĕçлеменнисене суйласа илмелле. Йăнăшсем ытларах факт тĕлĕшĕнчен (пайăр ятсене, ĕç вăхăчĕпе вырăнне, япала е ĕç шутне т.ыт.те йăнăш палăртни) тӳр килменнипе пулма пултараççĕ.

Тĕслĕх. Текст содержанийĕпе хăш предложенисем тӳр килеççĕ?

1) Василий Георгиевич Егоров – хисеплĕ чĕлхеçĕ, чăн-чăн чăваш юманĕ.

2) Унăн кашни кĕнеки ăслăлăхра çĕнĕ сăмах пулса тухнă: «Хальхи чăваш литература чĕлхи», «Чăваш чĕлхин фразеологи словарĕ», ытти сăмах кĕнеки….

3) Василий Геннадиевичăн черетлĕ юбилейне ирттерме Шупашкара çĕр-шывĕпех паллă çынсем пуçтараннă.

4) Пĕр çамрăк тĕпчевçĕ чăвашла хатĕрленĕ саламне тутарла калас тенĕ.

5) Юманпа танлаштарни пирĕн халăхра ырă танлаштару.

1-мĕш предложение вуласа 1-мĕш вариант тĕрĕссине куратпăр. В.Г. Егоров «Чăваш чĕлхин фразеологи словарĕн» мар, «Чăваш чĕлхин этимологи словарĕн» авторĕ пулнине 2-мĕш предложенирен пĕлетпĕр, çавăнпа 2-мĕш вариант хуравĕ тĕрĕс мар. Текстра сăмах Василий Геннадиевич çинчен мар, Василий Георгиевич çинчен пырать, 1, 3, 5, 10-мĕш

предложенисем 3-мĕш хурав тĕрĕс маррине ĕнентереççĕ. 5-мĕш предложение вуласа эпир 4-мĕш хурав та тĕрĕс маррине сисетпĕр. 7-мĕш предложени 5-мĕш вариант тĕрĕссине ĕнетерет.

Тестăн улттăмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 7-мĕш ĕç) текстра илемлĕх мелĕсене тупассипе çыхăннă. Экзамен ĕçĕнче чĕлхене илемлетекен мелсенчен эпитет, танлаштару, метафора, метоними, сăпатлантару пулма пултарать.

Тĕслĕх. Танлаштаруллă предложени(сен) номерне кăтартăр. (1) Василий Георгиевичăн черетлĕ юбилейне ирттерме Шупашкара çĕр-шывĕпех паллă çынсем пуçтараннă. (2) Пĕрин хыççăн тепри мухтавлă ентешĕмĕре ăшă сăмахпа саламланă. (3) Залра ларакан халăх антăхса кулма пуçланă тет. (4) Юманпа танлаштарни пирĕн халăхра ырă танлаштару: юман пек пул. (5) Çамрăк тĕпчевçĕн саламне чăвашлах каламалла пулнă-тăр.

Танлаштару тесе лайăхах пĕлмен япалана е унăн пĕр-пĕр паллине лайăхрах пĕлекен тепĕр япалапа е унăн паллипе танлаштарса кăтартнине калаççĕ. Танлаштарăвăн грамматика мелĕсем:

1) *пек, евĕр, евĕрлĕ, майлă, йышши, манерлă* т.ыт. сăмахсем (*хурăн пек яштака, хуçа евĕр тыткала* т.ыт.те);

2) ят сăмахсен туху падежĕнчи формипе танлаштару форминчи паллă ячĕн пĕрлешĕвĕ (*Канашран пысăкрах хула, тилĕрен чеерех çын* т. ыт.те).

Юманпа танлаштарни пирĕн халăхра ырă танлаштару: *юман пек пул* предложенире *юман пек* сăмахсем танлаштару пулаççĕ. Ытти предложенисенче танлаштару çук.

Тестăн çиччĕмĕш ыйтăвĕ (пĕтĕмĕшле 8-мĕш ĕç) лексикăпа (антоним е синоним тупассипе) çыхăннă.

Тĕслĕх. *Хисеплĕ* сăмахăн (1-мĕш предложени) синонимне текстра тупса çырăр.

Синонимсем тесе пĕр ăнлавах пĕлтерекен, анчах тĕрлĕрен илтĕнекен сăмахсене калаççĕ. *Хисеплĕ* сăмахăн синонимĕ – *мухтавлă,* вăл 4-мĕш предложенире тĕл пулать.

Ачасене тест ыйтăвĕсене хуравлама вĕрентме 8, 9-мĕш классем валли хатĕрленĕ вĕренӳ кĕнекисенчи текстсемпе те усă курма пулать. Вăл е ку текста вуланă хыççăн ыйтусемпе ĕçлеттермелле, ыйтăвĕсене вара маларах кăтартнă пек йĕркелемелле.

3. Ăслав сочиненийĕ çырма хатĕрлесси

Экзаменăн 3-мĕш пайĕ вăл – калăпăшĕпе пысăк мар ăслав сочиненийĕ çырасси. Хаклав виçи тăрăх, ачасен сочиненийĕсенче сахалтан та 70 сăмах пулмалла.

Хакланă чухне сочинение нумай енчен пăхаççĕ: ача итленĕ тата вуланă текстсенчен аргумент илме пултарни; автор шухăшне е хăй шухăшне логика енчен çыхăнуллă çырса ĕнентерме пултарни. Ку рете сочинение орфографи, пунктуаци, пуплев, грамматика тата факт енчен мĕнле çырни те кĕрет.

Сочинени шухăш пĕрлĕхĕ пуррипе, пайсен çыхăнулăхĕпе тата уçăмлăхĕпе палăрса тăмалла. Шухăш пĕрлĕхĕ шухăша çыхăнуллă аталантарса ĕнентерме, пĕтĕмлетӳ тума пĕлнинче те сисĕнет. Сочинени авторĕ тема пирки хăй мĕн шухăшлани яр уççăн курăнмалла.

2021 çулта тытмалли республикăн пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантĕнче Э.Фомин çырнă текст сыпăкне кĕртсе панă.

(1)Василий Георгиевич Егоров – хисеплĕ чĕлхеçĕ, чăн-чăн чăваш юманĕ. (2)Унăн кашни кĕнеки ăслăлăхра çĕнĕ сăмах пулса тухнă: «Хальхи чăваш литература чĕлхи», «Чăваш чĕлхин этимологи словарĕ», ытти сăмах кĕнеки….

(3)…Василий Георгиевичăн черетлĕ юбилейне ирттерме Шупашкара çĕр-шывĕпех паллă çынсем пуçтарăннă. (4)Пĕрин хыççăн тепри мухтавлă ентешĕмĕре ăшă сăмахпа саламланă. (5)Пĕр çамрăк тĕпчевçĕ чăвашла хатĕрленĕ саламне вырăсла калас тенĕ: «Уважаемый Василий Георгиевич, Вы – настоящий чувашский дуб!..» (6)Залра ларакан халăх антăхса кулма пуçланă тет.

(7)Юманпа танлаштарни пирĕн халăхра ырă танлаштару: юман пек пул.(8)Вырăс куçĕпе пăхсан кулăшла: тупой, недалекий, как дуб.

(10)Çамрăк тĕпчевçĕн саламне чăвашлах каламалла пулнă-тăр: «Хисеплĕ Василий Георгиевич, Эсир – чăн-чăн чăваш юманĕ!..»

Сочинени пуçламăшĕнче тезис пулмалла. Тезис – хускатнă ыйту çине хурав калăплани; хушнă ĕçре панă сăмаха ăнлантарни, уçса пани; ăславра ĕнентермелли шухăш.

Тезиса çырас умĕн ĕçе (задание) тепĕр хут вуласа тухмалла. Ăнланас пулать: вуланă текстра палăртнă мĕнле шухăша уçса памалла е мĕнле сăмах пирки ăслав çырмалла? Çав сăмаха текстра тупмалла. Контекст мĕнлереххине сăнамалла, çав сăмах текстра мĕнле пĕлтерĕшлине ăнланмалла.

Тезис çырма кластерсемпе ĕçлени пулăшать, сăмахран, «Ентеш» темăпа кластерсем тутарма пулать.

Тĕп пайĕнче сочинени пуçламăшĕнче хускатнă шухăша малалла аталантарса пымалла. Сочиненин тĕп пайĕнче акă мĕн-мĕн пулмалла:

1) хускатнă ыйту çинчен текст авторĕ мĕн шухăшланине (позицине) палăртни;

2) каланă шухăшсене ăнлантарни (комментари пани);

3) харпăр хăй шухăшне вуланă тата итленĕ текстсенчи, пурнăçри, обществăри тата илемлĕ литературăри (сочинени темине кура) тĕслĕхсем çине таянса палăртни, тепĕр майлă каласан, аргументсемпе ĕнентерни.

Сочиненин тĕп пайĕнче шухăша аргументсемпе ĕнентермелле. Аргумент – тезиса ĕнентерме пулăшакан ĕçсемпе пулăмсем, фактсем, тĕслĕхсем, ăнлантарнисем т. ыт. те. Аргументсене экзаменра итленĕ тата вуланă текстсенчен илме юрать. Хăвăр курни-илтни, унччен вулани çине таянма та май пур.

Аргументсене ăçтан илесси 9.1–9.3 темăсенчен хăшне суйласа илнинчен килет. Малалла тĕслĕх вариантра панă темăсене пăхса тухăпăр.

«Василий Гергиевич Егоров – мухтавлă ентешĕмĕр» темăпа (9.1-мĕш тема) шухăша икĕ тĕслĕхпе (аргументпа) ĕнентермелле: пĕр тĕслĕхне итленĕ текстран, теприне вуланă текстран илмелле.

«Çамрăк тĕпчевçĕн саламне чăвашлах каламалла пулнă-тăр: «Хисеплĕ Василий Георгиевич, Эсир – чăн-чăн чăваш юманĕ!..» темăпа

(9.2-мĕш тема) шухăша вуланă текстри икĕ тĕслĕхпе (аргументпа) ĕнентермелле.

«Кам вăл ентеш?» темăпа (9.3-мĕш тема) шухăша икĕ тĕслĕхпе ĕнентермелле: пĕр тĕслехне вуланă текстран, теприне пурнăçăр опытĕнчен илмелле.

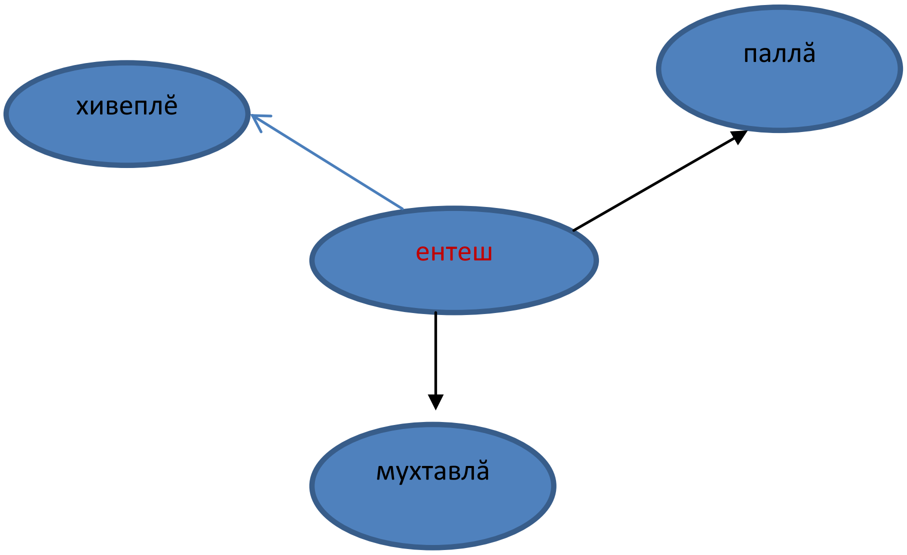

Енчен те эсир экзаменра итленĕ тата вуланă текстсене ним улăштармасăр çырса илетĕр пулсан ĕçĕре 0 балл лартса хаклаççĕ.

Аса илтеретпĕр, ăслав сочиненийĕ çырнă чух шкул ачин текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе уçăмлăн кăтартмалла (автор позицийĕпе тӳр килмест пулсан та). Сирĕн сочинени темипе тĕп шухăшĕ, композици çыхăнулăхĕпе тĕрĕслĕхĕ, сăмах пуянлăхĕпе палăртулăхĕ пуррипе палăрса тăмалла. Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса памашкăн йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕпе усă курма манмалла мар.

Çапла вара, ăслав сочиненийĕ çырнă чухне чи кирли сочинени темине тĕрĕс ăнланни, ăна уçса памалли мелсене суйласа илме пĕлни. Çакна тума вара ăслав сочиненийĕн тытăмне çирĕп пĕлни, тезис калăпламалли, аргументсем илсе памалли ăслайсемпе усă курма пĕлни кирлĕ. Сочинени ĕçĕ виçĕ пайран тăнине асра тытса яланах шухăша пĕтĕмлетсе хăвармалла. Пĕтĕм ĕç сĕннĕ темăпа çине-çине çыхăнса пымалла.

Экзамена хатĕрленме «Чăваш чĕлхи. Республикăн пĕрлехи экзаменĕ» вĕренӳпе меслетлĕх кĕнеки пысăк пулăшу пама пултарать. . Кĕнекере 9-мĕш класс пĕтерекенсене чăваш чĕлхипе республикăн пĕрлехи экзаменне хатĕрлеме тĕрлĕ материал пур: изложенипе сочинени çырма, тест ыйтăвĕсене хуравлама вĕрентмелли кăтартусем, малтан пулнă экзаменсен тĕрĕслев ĕçĕсем, экзамена хатĕрленмелли материал, сочинени тĕслĕхĕсем, хаклав критерийĕсем. Таблица формипе хуравсем кĕртнĕ, хатĕрленмелли литература сĕннĕ. Кĕнекепе ачасем экзамена хăйсем тĕллĕн те хатĕрленме пултараççĕ.

УСĂ КУРМА СĔННĔ ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев И.А. Чăваш чĕлхи: Чăваш шкулĕн 10–11-мĕш классĕсем валли / И.А. Андреев. – Шупашкар: Чăваш кĕн. изд-ви, 2003. – 175 с.

2. Виноградов Ю.М. Чăваш орфографине шкулта вĕрентесси: Чăваш чĕлхи вĕрентекенсем валли / Ю.М. Виноградов. – Шупашкар: Чăваш кĕн. изд-ви, 2007. – С. 83–106.

3. Виноградов Ю.М. Хăнăхтару пуххи: 8 – 9 классем валли / Ю.М. Виноградов. – Шупашкар: Чăваш Республикин вĕренӳ институчĕн издательстви, 2008. – 163 с.

4. Горшков А.Е. Сăмах пултăр уçăмлă, шухăш пултăр витĕмлĕ / А.Е. Горшков. – Шупашкар: Чăваш кĕн. изд-ви, 1981. – 127 с.

5. Егорова А.С. Единый республиканский экзамен по чувашскому языку: опыт, проблемы, перспективы / А.С. Егорова // Актуальные вопросы исследования и преподавания родных языков и литератур: материалы Междунар. науч.-практ.конф. (Чебоксары, 16 нояб. 2019 г.) / редкол.: Ж.В. Мурзина и др. – Чебоксары: ИД «Среда», 2019. – С. 204-206.

6. Егорова А.С. Республикăн пĕрлехи экзаменĕ – вĕрентекенсен професси ăсталăхне тата вĕренекенсен мотивацине ӳстермелли мелсенчен пĕри. / Халăх шкулĕ . – 2020. – № 6. – С. 7-8.

7. Егорова А.С. Чăваш чĕлхи. Республикăн пĕрлехи экзаменĕ / А.С. Егорова. – Шупашкар, 2020. – 138 с.

8. Орфографипе пунктуаци: тĕрĕс çырмалли правилăсем // Ю.М. Виноградов, Г.М. Виноградова Орфографи словарĕ. Тĕрĕс çырмалли правилăсем. – Шупашкар: Чăваш Республикин вĕренӳ институчĕн редакципе изд-во пайĕ, 2002. – С. 256–289.

9. Чăваш чĕлхипе 2022 çулта тытмалли республикăн пĕрлехи экзаменĕн кодификаторĕ // gia_(chya)_9_2022_kodifikator.pdf (cap.ru)

10. Чăваш чĕлхипе 2022 çулта тытмалли республикăн пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх варианчĕ // gia_(chya)_9_2022_demo.pdf (cap.ru)

11. Чăваш чĕлхипе 2022 çулта тытмалли республикăн пĕрлехи экзаменĕн тĕрĕслевпе хаклав материалĕсен спецификацийĕ // gia_(chya)_9_2022_specifikaciya.pdf (cap.ru)

12. Чăваш чĕлхипе 2022 çулта тытмалли республикăн пĕрлехи экзаменĕн тĕслĕх вариантĕнче панă изложени аудиофайлĕ // http://chrio.cap.ru/Content2021/orgs/GovId_121/aud_gia_(chya)_92022_izlozhenie(1).mp3

13. Шкул ачисен пĕлĕвĕпе хăнăхăвĕсене хакласси: Чăваш шкулĕн 5–11 класĕсенче чăваш чĕлхипе литература вĕрентекенсем валли / Чăваш Республикин Вĕренӳ министерстви; Ю.М. Виноградов, Л.Г. Петрова, Е.А. Майков хатĕрленĕ. – Шупашкар: Чăваш Республикин Вĕренӳ институчĕн редакципе издательство пайĕ, 2004. – 30 с.

ИНТЕРНЕТ РЕСУРСЕМ

1. Демонстрационный вариант контрольных измерительных материалов для проведения в 2022 году единого республиканского экзамена по чувашскому языку (ГИА – 9)// [Электронный ресурс] / Режим доступа: gia_(chya)_9_2022_demo.pdf (cap.ru)

2. Кодификатор элементов содержания и требований к уровню подготовки обучающихся для проведения в 2022 году единого республиканского экзамена по чувашскому языку (ГИА –9) // [Электронный ресурс] / Режим доступа: gia_(chya)_9_2022_kodifikator.pdf (cap.ru)

3. Республикӑн пӗрлӗхлӗ экзаменне хатӗрленесси (тӗрӗс ҫырӑва, пуплеве хӑнӑхасси) / [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://portal.shkul.su/a/theme/259.html

4. Спецификация контрольных измерительных материалов для проведения в 2022году единого республиканского экзамена по чувашскому языку (ГИА – 9) // [Электронный ресурс] / Режим доступа: gia_(chya)_9_2022_specifikaciya.pdf (cap.ru)

5. 2021 ҫулта 9 класс пӗтерекенсене чӑваш чӗлхипе патшалӑх шайӗнче тытмалли тӗп экзамента изложени ҫырма хатӗрлесси // [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://chrio.cap.ru/sitemap.aspx?id=2901253

6. 2021 ҫулта 9 класс пӗтерекенсене чӑваш чӗлхипе патшалӑх шайӗнче тытмалли тӗп экзамента сочинени ҫырма хатӗрлесси // [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://chrio.cap.ru/sitemap.aspx?id=2901253

7. 2021 ҫулта 9 класс пӗтерекенсене чӑваш чӗлхипе патшалӑх шайӗнче тытмалли тӗп экзамента тест ыйтӑвӗсене хуравлама хатӗрлесси // [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://chrio.cap.ru/sitemap.aspx?id=2901253

Хушса панисем

1-мĕш хушса пани

Изложение хакламалли критерисем

И1	**Изложенире оригинал текстăн содержанийĕ палăрни**	
	Текст содержанийĕ пĕртте пăсăлман, 1-мĕш таблицăра палăртнă пур микротемăна та уçса панă	2
	Текстăн тĕп содержанине уçса панă, анчах пĕр микротемăна сиктерсе хăварнă е хушса панă.	1
	Текстăн тĕп содержанине уçса панă, анчах пĕр микротемăран ытларах сиктерсе хăварнă е хушса панă.	0
И2	**Оригинал текстăн содержанине уçса панă чухнехи шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ**	
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, логика йăнăшĕсем çук; текста абзацсене пайланă чухне йăнăшсем çук.	2
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1 пур, тата/е абзацсем тунă чух 1 йăнăш кайнă.	1
	Ĕçре шухăш çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1-рен ытла тунă, тата/е абзацсем тунă чух 2 йăнăш кайнă.	0
И3	**Пуплев тĕрĕслĕхĕ, уçăмлăхĕ**	
	Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса пама шкул ачи йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕсемпе усă курнă.	2
	Ачан сăмах пуянлăхĕ пур, анчах пĕрешкел грамматика хатĕрĕсемпе вĕçĕмсĕр усă курни сисĕнет.	1
	Сăмах çӳпçи чухăн, пĕрешкел грамматика хатĕрĕсемпе вĕçĕмсĕр усă курнă.	0
	Пур критерие те (И1–И3) тулли тивĕçтерсе çырнăшăн пухнă пĕтĕм балл сумми	**6**

Тĕрĕс çырма пĕлнине изложенипе сочинени тăрăх иккĕшне те пăхса уйрăммăн хаклаççĕ (4-мĕш хушса пани).

2-мĕш хушса пани

2-мĕш пай хуравĕсем

2-мĕш пайăн ĕçĕсене **тĕрĕс** тусан шкул ачи кашни ĕçшĕн 1-ер балл илет. Хурав **тĕрĕс пулмасан** е **вăл пачах пулмасан** – 0 балл лартаççĕ.

Ĕç номерĕ	Тĕрĕс хурав
2	14<е>41
3	457<е>çак цифрăсен кирек мĕнле йĕрки
4	усăнса аннă турачĕсем
5	14<е>41
6	23<е>32
7	2
8	чаватпăр

9.1-мĕш ĕçе хакламалли критерисем

№	Ăслав сочинение хакламалли критерисем	Балсем
С1	Ача çырнă ĕç сĕннĕ темăпа тӳр килни	
	Сочинени содержанийĕ сĕннĕ темăпа тӳр килет.	2
	Сочинени содержанийĕ сĕннĕ темăпа тӳр килет, анчах çырнă текстра темăран пăраннă 1 вырăн пур.	1
	Сочинени панă темăпа тӳр килмест, е ача ĕçĕнче темăран пăраннă 2 е ытларах вырăн пур.	0
С2	**Шкул ачин шухăшĕ палăрни**	
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартать.	2
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартаймасть.	1
	Вуланă тата итленĕ текстсем пирки шкул ачи хăй шухăшне каламасть е хăй позицийĕ çинчен ячĕшĕн çеç *Эпĕ авторсемпе килĕшетĕп. Эпĕ авторсемпе килĕшместĕп* йышши предложенисем çырса çырлахать.	0
С3	**Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсне тӳр килни**	
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет, шухăша çирĕплетме 2 (пĕр тĕслĕхне итленĕ текстран, теприне вуланă текстран илнĕ) аргументпа усă курнă.	2
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет, анчах 1 аргументпа кăна усă курнă.	1
	Ăслава пăхăнман текст хайланă.	0
С4	**Шухăш пĕр пĕтĕмлĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ тата шухăшсене йĕркипе уçса пыни**	
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, логика йăнăшĕсем çук; текста абзацсене пайланă чухне йăнăшсем çук.	2
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1 пур, тата/е абзацсем тунă чух 1 йăнăш кайнă.	1
	Ĕçре шухăш çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1-рен ытла тунă, тата/е абзацсем тунă чух 2 йăнăш кайнă.	0
С5	**Пуплев тĕрĕслĕхĕ, уçăмлăхĕ**	
	Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса пама йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	2
	Ачан сăмах пуянлăхĕ пур, анчах пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	1
	Сăмах çӳпçи чухăн, пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе вĕçĕмсĕр усă курнă.	0
	Сочинени çырса пухнă пĕтĕм балл сумми (С1–С5 критерисемпе)	**10**

9.2-мĕш ĕçе хакламалли критерисем

№	Ăслав сочинение хакламалли критерисем	Балсем
С1	Вуланă текстра палăртнă шухăша уçса пани	
	Вуланă текстра палăртнă шухăша тĕрĕс уçса панă.	2
	Вуланă текстра палăртнă шухăша пĕтĕмĕшле тĕрĕс уçса панă, анчах çырнă текстра темăран пăрăннă 1 вырăн пур.	1
	Вуланă текстра палăртнă шухăша тĕрĕс уçса паман, е çырнă текстра темăран пăрăннă 2 е ытларах вырăн пур.	0
С2	**Шкул ачин шухăшĕ палăрни**	
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартать.	2
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартаймасть.	1
	Вуланă тата итленĕ текстсем пирки шкул ачи хăй шухăшне каламасть е хăй позицийĕ çинчен ячĕшĕн çеç *Эпĕ авторсемпе килĕшетĕп. Эпĕ авторсемпе килĕшместĕп* йышши предложенисем çырса çырлахать.	0
С3	**Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсне тӳр килни**	
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет: текст тĕп шухăша (тезиса) пăхăнать, ку шухăша çирĕплетме вуланă текстран илнĕ 2 аргументпа усă курнă.	2
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет, анчах 1 аргументпа кăна усă курнă.	1
	Ăслава пăхăнман текст хайланă.	0
С4	**Шухăш пĕр пĕтĕмлĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ тата шухăшсене йĕркипе уçса пыни**	
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, логика йăнăшĕсем çук; текста абзацсене пайланă чухне йăнăшсем çук.	2
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1 пур, тата/е абзацсем тунă чух 1 йăнăш кайнă.	1
	Ĕçре шухăш çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1-рен ытла тунă, тата/е абзацсем тунă чух 2 йăнăш кайнă.	0
С5	**Пуплев тĕрĕслĕхĕ, уçăмлăхĕ**	
	Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса пама йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	2
	Ачан сăмах пуянлăхĕ пур, анчах пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	1
	Сăмах çӳпçи чухăн, пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе вĕçĕмсĕр усă курнă.	0
	Сочинени çырса пухнă пĕтĕм балл сумми (С1–С5 критерисемпе)	**10**

9.3-мĕш ĕçе хакламалли критерисем

№	Ăслав сочинение хакламалли критерисем	Балсем
С1	Сăмах пĕлтерĕшне ăнлантарса пани	
	Ача сăмахăн определенине çырнă, пĕлтерĕшне ăнлантарса панă.	2
	Ача сăмахăн определенине çырнă, анчах пĕлтерĕшне ăнлантарса паман.	1
	Ача сăмахăн определенине тĕрĕс çырман е пĕлтерĕшне ăнлантарса паман.	0
С2	**Шкул ачин шухăшĕ палăрни**	
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартать.	2
	Текст авторĕсен позицине йышăнса е хăй шухăшне хӳтĕлесе шкул ачи хăйĕн позицине уçăмлă кăтартаймасть.	1
	Вуланă тата итленĕ текстсем пирки шкул ачи хăй шухăшне каламасть е хăй позицийĕ çинчен ячĕшĕн çеç *Эпĕ авторсемпе килĕшетĕп. Эпĕ авторсемпе килĕшместĕп* йышши предложенисем çырса çырлахать.	0
С3	**Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсне тӳр килни**	
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет: текст тĕп шухăша (тезиса) пăхăнать, ку шухăша çирĕплетме 2 (пĕр тĕслĕхне вуланă текстран, теприне пурнăç опытĕнчен илнĕ) аргументпа усă курнă.	2
	Сочинени пуплевĕн ăслав тĕсĕпе тӳр килет, анчах 1 аргументпа кăна усă курнă.	1
	Ăслава пăхăнман текст хайланă.	0
С4	**Шухăш пĕр пĕтĕмлĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ тата шухăшсене йĕркипе уçса пыни**	
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, логика йăнăшĕсем çук; текста абзацсене пайланă чухне йăнăшсем çук.	2
	Ĕçре шухăш туллилĕхĕ, пуплев çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1 пур, тата/е абзацсем тунă чух 1 йăнăш кайнă.	1
	Ĕçре шухăш çыхăнулăхĕ палăрать, анчах логика йăнăшĕ 1-рен ытла тунă, тата/е абзацсем тунă чух 2 йăнăш кайнă.	0
С5	**Пуплев тĕрĕслĕхĕ, уçăмлăхĕ**	
	Шухăша тĕрĕс те ăнланмалла уçса пама йышлă лексикăпа, тĕрлĕ грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	2
	Ачан сăмах пуянлăхĕ пур, анчах пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе усă курнă.	1
	Сăмах çӳпçи чухăн, пĕрешкел грамматика хатĕрĕпе вĕçĕмсĕр усă курнă.	0
	Сочинени çырса пухнă пĕтĕм балл сумми (С1–С5 критерисемпе)	**10**

Тӗрӗс ҫырма пӗлнине хакламалли критерисем

Тӗрӗс ҫырма пӗлнине изложенипе сочинени тӑрӑх иккӗшне те пӑхса уйрӑммӑн хаклаҫҫӗ. Паллах, пысӑк, пӗчӗк тата пӗрешкел йӑнӑшсене (халь усӑ куракан хаклав виҫисене тӗпе хурса) шута илмелле.

№	Тӗрӗс ҫырма пӗлнине хакламалли критерисем	Балсем
Г1	***Орфографи нормисене пӑхӑнни***	
	Орфографи йӑнӑшӗсем ҫук, е 1-2 йӑнӑш пур	2
	3-4 йӑнӑш пур	1
	5 е ытларах йӑнӑш пур	0
Г2	***Пунктуаци нормисене пӑхӑнни***	
	Пунктуаци йӑнӑшӗсем ҫук, е 1-2 йӑнӑш пур	2
	3-4 йӑнӑш пур	1
	5 е ытларах йӑнӑш пур	0
Г3	***Грамматика нормисене пӑхӑнни***	
	Грамматика йӑнӑшӗсем ҫук, е 1-2 йӑнӑш пур	2
	3-4 йӑнӑш пур	1
	5 е ытларах йӑнӑш пур	0
Г4	***Пуплев нормисене тытса пыни***	
	Пуплев йӑнӑшӗсем ҫук, е 1-2 йӑнӑш пур	2
	3-4 йӑнӑш пур	1
	5 е ытларах йӑнӑш пур	0
Ф1	***Факт тӗлӗшӗнчен тӗрӗс ҫырни***	
	Факт йӑнӑшӗсем ҫук	2
	1 йӑнӑш пур	1
	2 е ытларах йӑнӑш пур	0
Изложенипе сочинени ҫырса пухнӑ пӗтӗм балл сумми (Г1–Г4, Ф1 критерисемпе)		**10**

Тӗрӗс ҫырма пӗлнине хакланӑ чухне (ГК1–ГК4) **изложенипе сочинени калӑпӑшне** шута илес пулать. 7-мӗш таблицӑра кӑтартнӑ нормӑсемпе изложенипе сочиненире усӑ курнӑ сӑмахсен пӗтӗм йышӗ сахалтан та 140 пулсан хакламалла. Изложенипе сочиненири сӑмахсен пӗтӗм йышӗ 70-139 пулсан – кашни критерипе 1-ер балран ытларах лартма юрамасть.

Изложенипе сочиненири сӑмахсен пӗтӗм йышӗ 70-139 пулсан **1 балл** лартма ҫак условисем кирлӗ:

Г1 – орфографи йӑнӑшӗсем ҫук (е 1 пӗчӗк йӑнӑш пур);

Г2 – пунктуаци йӑнӑшӗсем ҫук (е 1 пӗчӗк йӑнӑш пур);

Г3 – грамматика йӑнӑшӗсем ҫук;

Г4 – пуплев йӑнӑшӗсем ҫук.

Изложенипе сочиненири сӑмахсен пӗтӗм йышӗ 70-тен сахалтарах пулсан – ӗҫе туман тесе йышӑнаҫҫӗ, 0 балл лартса хаклаҫҫӗ.

Ача изложение е сочинение ҫырман пулсан ҫакӑн пек хакламалла:

– изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 140 сăмахран сахал пулмасан Г1–Г4 критерисем тăрăх 7-мĕш таблицăра кăтартнă нормăсемпе хакламалла;

– изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 70-139 пулсан – Г1–Г4 критерисем тăрăх 1-ер балран ытларах лартма юрамасть;

– изложенипе сочиненири сăмахсен пĕтĕм йышĕ 70-тен сахалтарах пулсан – ĕçе 0 балл лартса хаклаççĕ.

Кашни критерипе **чи пысăк балл** илсен – экзамен ĕçĕшĕн 9-мĕш класс ачи **пĕтĕмпе 33 балл** пухĕ.